

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.091«04/14»:39(477)(045)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.23>

П. М. БОЙЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

Заслужений працівник освіти України, ректор,

Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»

Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: pbojchuk@lpc.ukr.education

<http://orcid.org/0000-0003-486-980X>

С. С. МАРЧУК

завідувач кафедри педагогіки та психології,

Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»

Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: smarchuk@lpc.ukr.education

<https://orcid.org/0000-0001-8520-822X>

ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДАВНЬОЇ РУСІ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ТА ЕТНОГРАФІЧНОМУ РАКУРСАХ

Важливим у сучасних умовах є процес переосмислення розвитку національної освіти задля утвердження державності України, виховання українців-патріотів, які ґрунтовно знають свою історію, культуру, традиції. Історико-культурні надбання та освітні традиції виступають дієвим чинником національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти, формують у них громадянсько-культурні цінності та компетентності. Звичайно, найефективнішим є звернення до першовитоків духовності та культури нашого народу – Давньої Русі.

Мета статті полягає у здійсненні історико-педагогічного аналізу розвитку та становлення давньоруської шкільної освіти, з'ясуванні передумов поширення писемності київськими князями, тісного зв'язку із кращими європейськими та українськими народними освітніми традиціями.

Встановлено, що розвиток ідей про освіту й виховання в період Давньої Русі має загальнодержавне значення. Дослідження показало, що за князювання Володимира Великого, Ярослава Мудрого освіта стає важливим пріоритетом державної і релігійної політики.

З'ясовано, що Ярослав Мудрий – перший київський князь, який запровадив міжнародну мобільність, залучивши на навчання європейських монархів у вищій школі «книжного вчення» при Софії Київській 1037 року. Показано, що просвітницька діяльність князя Ярослава та його родини залишили помітний слід в історії української культури. Адже Давня Русь не поступалась в освіченості тогочасним країнам Європи.

Доведено, що давньоруська освіта має тісні інтеграційні зв'язки з культурою Візантії, у зміст освіти включені «сім вільних мистецтв», іноземні мови, заняття спортом. Аналіз етнографічних матеріалів засвідчує звернення до народного досвіду, народних звичаїв та традицій початку навчання на свято Наума, виходячи із практичних потреб українців як умілих землеробів.

Простежено важливі тенденції тогочасної давньоруської освітньої традиції – народність, гуманізм, демократизм, європеїзм, нерозривний зв'язок із працею та життям.

Ключові слова: Давня Русь, освіта, школа, «книжне вчення», Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах.

Поставлення проблеми. Утвердження державності України є необхідною історичною передумовою піднесення національної культури, а освіта виступає найважливішим пріоритетом суспільного розвитку. Одним із підґрунть державної політики у сфері сучасної освіти є:

– виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;

– нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями [Закон України «Про освіту» (2017)].

Вироблення науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання сучасної молоді спонукає до вивчення та аналізу національних освітніх історико-педагогічних традицій, їх глибоке вивчення з метою реалізації принципу історичної і соціальної пам'яті, що спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності [Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022)].

Звернення до давньоруського педагогічного досвіду в сучасних умовах є важливим засобом актуалізації української освітньої традиції, розуміння її самобутніх національних та європейських витоків, також є дієвим джерелом національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді України.

Аналіз попередніх досліджень. В історико-педагогічній літературі проблема розвитку та становлення давньоруської освіти розгорнута в працях Л. Артемової, С. Бабишина, М. Левківського, В. Кравця, О. Любара, Л. Медвідь, О. Радул, С. Сірополка, Д. Скільського та ін. Здебільшого автори акцентують увагу на таких аспектах означеної проблеми:

- соціальні умови становлення писемності та виникнення перших шкіл у Київській Русі [Левківський : 141];
- школа і освіта за часів християнізації Русі [Любар : 96];
- виховання та освіта в Україні-Русі, Київській державі [Скільський : 11], [Артемова : 31];
- формування системи освіти, її ланок, змісту, форм і методів навчання та виховання [Медвідь : 35];
- погляди на стан освіти в Київській Русі [Сірополко : 25].

Вивчення та аналіз етнографічних джерел засвідчує опис та фіксацію освітньо-культурних традицій, що започаткувалися у давньоруську добу та знайшли свій розвиток та продовження у подальшому національно-культурному освітньому поступі. Зокрема, в етнографічних працях О. Воропая, О. Ковальчука, В. Скурагівського та ін. описано народні уявлення про організацію навчання в давні часи, приурочення до свята Наума.

У цілому результати досліджень свідчать, що у період зародження та становлення Давньої Русі освіта була на досить високому рівні. Оскільки для задоволення політичних і духовних потреб давньоруського суспільства потрібні були грамотні люди, тому існували форми і способи їх підготовки, навчання [Артемова : 37]. Проте проаналізовані науково-літературні джерела здебільшого висвітлюють означену проблему в культурно-історичному контексті, хотілося б у нашій науковій розвідці поєднати історико-педагогічні та етнографічні концепції організації шкільної освіти в давньоруській державі задля визначення її самобутності та європейського вектору розвитку.

Мета статті – проаналізувати особливості специфіку розвитку шкільної освіти в Давній Русі, визначити роль світської (князівської) влади у поширенні писемності та грамотності, охарактеризувати типи давньоруських шкіл та народні звичаї організування навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. Дослідники В. Скотний, С. Черепанова зазначають, що розвиток освіти у Київській Русі ґрунтується на власних національних традиціях та використанні античного й болгаро-візантійського досвіду шкільного навчання. Поширенню грамотності сприяло прийняття християнства у його східному, православному варіанті, що, на відміну від католицизму, давало змогу проводити богослужіння рідною мовою. У період переходу від язичництва до християнства на Русі паралельно існували язичницькі та християнські школи [Українська культура : 42–41].

Український історик педагогіки С. Сірополко стверджує, що немає однозначної думки щодо існування організованих шкіл у Київській державі та рівня тогочасної освіти. На його думку, причина розбіжності думок полягає в тому, що дослідники питання стану освіти в Київській Русі в своїх міркуваннях виходять із різних історичних матеріалів щодо своєї цінності [Сірополко : 25]. Дослідник у праці «Історія освіти в Україні» поділяє учених щодо погляду їх на стан освіти в Київській Русі на три категорії:

- 1) прихильники Ф. Леонтович, М. Лавровський вважали, що освіта за доби Київської держави стояла дуже високо, бо вже того часу

були правильно організовані школи, а саме духовенство вважало за обов'язок поширювати освіту серед своїх парафіян; стародавня школа вчила не тільки читати, писати, співати, але й давала відомості з граматики та лічби, з географії, історії, природознавства, завдяки чому вже в ті часи був окремий клас людей, що володіли всіма освітніми засобами, які знала тоді Візантія;

2) у стародавній Русі не було шкіл, а приватні особи відкривали у себе вдома, так би мовити, публічні читання (думки Е. Голубінського, К. Харламповича);

3) у давніх джерелах зовсім нема виразних вказівок про організовані школи, але ті джерела дають нам право думати, що освіта набувалася тоді чи в колективних школах, чи від поодиноких учителів, причому переважна більшість прагнучих освіти шукала тільки самої письменності – навчання читати; другим ступенем науки було писання й рахунки, подальшим – грецька мова, необхідна у відносинах із Візантією (М. Грушевський) [Сірополко : 26–27].

Шкільна освіта за князювання Володимира Великого (980–1015) і Ярослава Мудрого (1015–1054) стає складником загальнодержавної і церковної політики Київської Русі [Марчук : 8].

Причини, що сприяли швидкому розповсюдженню грамотності на Русі:

– турбота про освіту не лише церковників, а й князівської (світської) влади. Перша школа «книжного вчення» відкрита в 988 року Володимиром при Десятинній церкві (300 учнів). Ярослав Мудрий у 1037 році відкрив двірцеву (палацову) школу у Софійському соборі у Києві;

– навчання в давньоруських школах проводилось рідною, слов'янською мовою, а не як на Заході – латиною;

– розповсюдження такої форми освіти як самоосвіта (що була невідома для Заходу того часу);

– давньоруські школи були більш доступними для простих людей;

– освіта була доступною для дівчат. У 1086 році Ганна Всеволодівна відкрила жіночу школу при Андріївському монастирі у Києві. Низка джерел засвідчує високу освіченість жінок насамперед у князівських верхах. Ярослав Мудрий через своїх високоосвічених

дочок був названий «тестем Європи» (Анна – дружина французького короля Генріха, Єлизавета – норвезького короля Гарольда, Анастасія – угорського короля Анджея). Високоосвіченою була внучка В. Мономаха Євпраксія (Зоя), яка написала перший науковий медичний трактат «Алімма» («Мазі») [Марчук : 8];

– давньоруські школи за своєю організацією були більш демократичними, тут дисципліна носила більш м'який характер [Кравець : 13].

Вагомий вклад у розвиток давньоруської писемності та освіти зробили київські князі Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах. Проаналізувавши історико-педагогічні джерела, подаємо у табл. 1 узагальнену характеристику їх освітньо-культурної діяльності, досвід організування перших давньоруських шкіл різних типів, авторство релігійно-педагогічних творів.

Зазначимо, що писемність у дохристиянські часи вживається у різних сферах суспільного життя – зовнішньополітичному, економічному, торговельному та ін. З договору князя Ігоря з греками 944 року відомо, що повноваження руських послів і купців підтверджували письмові грамоти, замість золотих та срібних печаток, як було раніше. Імператор Візантії Константин VII Багрянородний (905–959) у своєму творі «Про церемонії візантійського двору» повідомляє, що княгиню Ольгу під час її перебування на чолі посольства Русі у Константинополі супроводжували 12 перекладачів [Українська культура : 42].

Як стверджує С. Сірополко, «перші літописні відомості про піклування руських князів про освіту пов'язують з іменем Володимира Великого та належать до часу охрещення України-Руси» [Сірополко : 27]. У «Повісті врем'яних літ» сказано, що Володимир почав посилати забирати дітей у нарочитих мужів своїх і віддавати їх на навчання книжне. А матері плакали за чадами своїми як за померлими, бо ще не були кріпкі у вірі [Повість: 34]. Дітей знатних батьків – старших дружинників, бояр набирали для того, щоб виховати з них паламарів чи рядових священників, а для того, щоб готувати освічених людей і державних діячів, здатних підтримувати стосунки з іншими країнами. На думку М. Грушевського, християнська церква без освіти, а значить без школи – безсильна. Тому

Освітньо-культурна діяльність давньоруських князів у X–XII ст.

Київський князь	Стисла характеристика діяльності в освітній та культурній справі
Володимир Великий	Один з найпрогресивніших київських князів. Здійснив реформування релігійної, адміністративної систем в загальноєвропейському контексті [Артемова : 38]. Видагний реформатор, будівник Української держави. Організатор школи «книжного вчення» у Києві при Десятинній церкві у 988 році. Нова освіта насаджувалася зверху, дітей знатних батьків забирали з дому і віддавали на вчення книжне [Радул : 9].
Ярослав Мудрий	Великий київський князь, державний діяч, організатор школи вищого типу при Софії Київській у 1037 році. Сформував велику слов'янську державу з могутньою армією, високим рівнем культури, широкими економічними та політичними зв'язками зі світом. Фундатор першої бібліотеки в Давній Русі, що налічувала понад 900 томів (до наших днів дійшли лише чотири книжки: «Ізборник» (1073), «Ізборник (1076)», «Остромирове Євангеліє», «Реймське Євангеліє»). Ярослав організував скрипторій – майстерню перекладів на давньоруську мову грецьких текстів та їх переписування [Українська педагогіка : 13]. У період правління Ярослава Мудрого на Русі остаточно утвердилося християнство, сформувалася організація давньоруської православної церкви. Був високоосвіченою людиною, любив читати. З його ініціативи було створено давньоруський літописний звід, покладений в основу «Повісті врем'яних літ».
Володимир Мономах	Великий київський князь, державний діяч. Один із найвидагніших діячів свого часу, визначний письменник, чий твори відповідали як політичній лінії князя, так і програмі культурних реформ: підтримці літератури, освіти літописання [Українська педагогіка : 28]. Автор «Повчання» – першого педагогічного твору середньовічної Європи, написаного світською людиною [Радул : 27]. За його князювання було здійснено багато перекладів із візантійських видань, почали складатися житія святих, збудовано і прикрашено Михайлівський Золотоверхий і Видубицький монастирі у Києві.

офіційно було запроваджено більш досконалу азбуку «кирилицю», замість існуючої «глаголиці», яку створили видагні болгарські просвітники Кирило і Мефодій у 863 році. Це суттєво вплинуло на подальший розвиток шкільної справи в Київській державі [Скільський : 41].

За Ярослава Мудрого Русь посіла визначне міжнародне становище, про що свідчать династичні зв'язки з низкою європейських держав. Освіченість його дочок була відомо на багатьох землях. Нестор Літописець так розповідає про Ярослава: особливу увагу приділяв тому, щоб збільшувати всюди число храмів, поширювати книги й освіту. Отець же його Володимир зорав й розм'якшив, тобто хрещенням просвітив. Цей же засіяв книжними словами серця віруючих людей [Українська педагогіка : 12]. «І до книг був прихильний, часто читаючи їх вдень і вночі. І зібрав книгописців дуже багато, які перекладали з грецької на слов'янську мову і написали багато книг, за якими віруючі люди вчаться і насолоджуються вченням божественним [Повість : 34]. З цих книжок було створено першу на Русі бібліотеку, яка містилася в храмі святої Софії. «Євангеліє» (згодом одержало назву Реймського), привезене з Києва дочкою Ярослава Анною, майбутньою королевою

Франції, стало національною святинею: на ній присягали королі Франції [Українська педагогіка : 13]. Двірцева вища школа, заснована Ярославом у 1037 році при Софії Київській, за влучним висловом М. Грушевського, стала першою українською академією.

Просвітницька діяльність Ярослава Мудрого і його родини залишила помітний слід в історії української культури. Давня Русь не поступалась в освіченості тогочасним країнам Європи. При дворі Ярослава виховувались та служили Едвін і Едуард – сини англійського короля Едуарда, Магнус – син норвезького короля Олафа, Улаф – син шведського короля Стенкіля Інге та ін.

Всеволод – син Ярослава Мудрого, батько Володимира Мономаха, знав п'ять іноземних мов (як зазначає В. Мономах у «Повчанні»), користувався високим авторитетом у багатьох країнах. Дослідники припускають, що це, ймовірно, були мови грецька, латинська, німецька, угорська й половецька. Всеволод княжив у Києві в 1078–1093 роках, заснував Видубицький монастир. Інший син Ярослава – Святослав, був замовником Ізборників 1073 і 1076 років, фундатором Успенського собору Печерського монастиря [Українська педагогіка : 13]. Анна –

донька Ярослава, навчалась іноземним мовам, історії, співу, малюванню, правилам придворного етикету. Вона стала дружиною французького короля Генріха і королевою Франції після його смерті.

Ганна Всеволодівна – онука Ярослава, відкрила 1086 році при Андріївському монастирі у Києві спеціальну школу, де близько 300 дівчат навчалися письму, музиці, співу, рукоділлю й іншим ремеслам.

Поширенню писемності та грамотності на Русі сприяла меценатська діяльність київських князів – Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, які високо цінували книгу, засновували бібліотеки й школи.

Зазначимо, що термін «школа» ввійшов у вжиток на Русі лише в XIV ст. [Артемова : 39]. Тому стосовно давньоруських освітніх закладів він вживається умовно. У давньоруській педагогічній термінології X ст. з'явилася фразеологічна одиниця «книжне вчення», а в XI ст. термін «училище» (від дієслова «учити»), який зустрічається майже в усіх слов'янських мовах, що свідчить про його давнє походження. Грецький термін школа проник в українську мову через Литву в XIV ст. [Бабишин : 12]. Давні слов'яни використовували термін «урок» у значенні «усний договір», «трудове навчання» [Українська культура : 42].

Офіційно вчителя на Русі називали дяком – від грецького слова «діахос», що означає грамотний. Найраніше вживання цього терміну в педагогічному розумінні засвідчено в напису учня XI ст. на стіні Київського Софійського собору. Цікавим був порядок вибору і найму громадою вчителя. Як показують етнографічні матеріали, кандидат у педагоги вилазив на дзвіницю, а громада «обпитувала» його. Якщо він швидко і дотепно відповідав, то після такого громадського іспиту з ним уклали «ряд» (умову) і він приступав до навчання дітей [Бабишин : 36–37]. «Майстрами грамоти» були і дяки із піддячими, і служителі релігійного культу, і ходячі дидакалі – «школярі-книжники». «Майстер грамоти» або «начотник» – головна фігура в розповсюдженні основ освіти в середньовічній Русі [Кравець : 22].

Відомо, що у XI ст. (періоду розквіту Київської Русі) були такі типи шкіл: «книжного

вчення», монастирські школи, школи-грамоти, кормильство [Кравець : 13]. За князювання Володимира та Ярослава утворюються такі школи: палацова школа підвищеного типу (державний навчальний заклад, що утримувався на кошти князя), школа «книжного вчення» (для підготовки священиків), світська (приватна) школа домашнього навчання [Українська культура : 43]. У табл. 2 подаємо провідні характеристики давньоруських шкіл.

За часів Галицько-Волинської Русі (XIII–XIV ст.) остаточно склався тип української елементарної приватної школи-дяківки, яка в своїх основних рисах зберігалася на всіх українських землях майже до середини XIX ст. Початкове навчання в школі-дяківці починалося з семи років. Учні навчалися читати за азбукою, молитовником та Псалтирем.

Назвемо освітньо-виховні традиції давньоруських шкіл:

- школи організовувалися за грецьким зразком; за програмою середньої школи вивчали «сім вільних мистецтв», обов'язковими були заняття спортом; вищу освіту визначали філософія й риторика;

- виходячи з державних потреб у давньоруських школах вивчали основи письма, читання, рахунку (арифметики), спів, музику, поезику, риторіку, іноземні мови (передусім грецьку й латинь);

- навчальний рік розпочинався з появою першого снігопаду і приурочувався до свята Наума (1 грудня) чи Кузьми і Дем'яна (1 листопада) і закінчувався з появою зелені навесні;

- заняття в школах починалися зранку, потім була перерва на обід, далі заняття тривали до церковної вечері; точно встановленого строку навчання не було, учні навчалися 2–3 роки, доки вистачало коштів у батьків;

- уроки додому не задавалися, учні все визулювали в школі в майстра; кожний займався тим, що йому задано: один – зубрив буквицю, інший – читав часослов, третій – починав списувати прописи;

- учні прибирали приміщення, керував цим староста, що призначався вчителем; він слідкував, щоб учні не псували книг, не шуміли;

- на початку навчання діти вивчали азбуку хоровим методом («азбуку вчать – на всю вулицю кричать»), писали на воску ті букви, які

Таблиця 2

Типи шкіл в Давній Русі

Тип школи	Засновник, час появи, місце	Мета та завдання	Зміст, форми освіти і виховання
«Книжне вчення»	Представники світської (князівської) влади: Володимир Великий, 988 рік, Десятинна церква. Ярослав Мудрий, 1037 рік, Софія Київська.	Підготовка дітей знаті до різних сфер державного, культурного та церковного життя. Патріотичне, моральне, духовне виховання молоді.	«Сім вільних мистецтв»: граматику, діалектику, риторичку, арифметику, музику, геометрію, астрономію. Поетика. Філософія, іноземні мови, християнська догматика, богослов'я, заняття спортом.
Монастирські	Духовенство (ченці, священники), церковна влада. Ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій у 1068 році запровадив Студійський статут.	Виховання на засадах аскетизму: терпіння, смирення, покірність, тілесна безпристрасність.	Життя монахів у гуртожитку, обов'язкова фізична праця, відречення від будь-якої власності, сувора дисципліна, молитослов'я, пости, самозбереження. Хоровий спів.
Навчання грамоти	У кін. XI–поч. XII ст. з'являється поняття «навчання грамоти», за навчання платили батьки, мережа шкіл була у містах; учителі в себе вдома відкривали школи.	Оволодіння елементарною грамотою. Релігійне виховання, хоровий спів.	Індивідуально-групова форма навчання (робота з кожним учнем або невеликою групою – 8–10 учнів). Навчання рідною мовою. Читання, письмо, лічба, спів, християнська мораль, навчальні книги: Часословець, Псалтир, Апостол.
Кормильство	Форма домашнього виховання. Коримльців князі підбирали з воєвод та знатних бояр, що жили в окремих волостях.	Підготовка майбутнього княжича до державних справ, військового та політичного життя.	Малолітній княжич (іноді у віці 5–7 років) відправлявся в інше місто. Розумове, моральне, військово-фізичне виховання. Індивідуальне виховання під наглядом кормильця.

мали засвоїти; грамоту вивчали буквено-складовим методом: спочатку вивчали склади, далі утворювали слова, потім переходили до складання акровіршів – невеликих молитов, перші рядки яких починалися з чергових букв азбуки;

– в основі методики навчання лежало зазубрювання текстів книг, практикувалося коментування незрозумілих термінів і понять; у цей період виникають шкільні книги, до яких вчителі переписували фрагменти «Часослова» і «Псалтиря»; писали на бересті, бо пергамент був дуже дорогий;

– навчання письма здійснювалося у два етапи: 1) писали букви металевими або кістяними стержнями-писалами на церах (навощенних дощечках); 2) вчилися писати на твердій березовій корі (бересті); учні писали на слух, класних дошок не використовували;

– уся система виховання і навчання розглядалася як підготовка до християнського вдосконалення особистості [Марчук : 9–10].

Як зазначалося, навчальний процес, як правило, в давньоруських школах розпочинався на Наума, в перший день зими – 1 грудня. Залежно від того, де і коли завершувались осінні сільськогосподарські роботи, заняття розпочинали з 1 листопада або 1 грудня. 1 листопада відзна-

чали день Кузьми і Дем'яна. Наші предки-ремісники з цим и святами пов'язували віру в лікувальну допомогу їх, покровительство ковалям, а згодом і допомогу в навчанні грамоти. Проте, частина міського населення, що була пов'язана з хліборобством, посилала своїх дітей до школи в день Святого Наума, в зв'язку з чим і самого Наума за давньоруським місяцесловом названо Грамотником [Бабишин : 21].

Як свідчать етнографічні джерела, у різних регіонах України були свої традиції початку навчального процесу у давнину (табл. 3).

Отож, як бачимо, навчання у давнину в Україні розпочинали взимку та приурочували до дня Святого Наума, про що в народні говорили: «Наум наставляє на ум», «Батьюшка Наум, виведи синка на ум», «Прийшов Наум – пора братися за ум», «Я не знаю ні “аз”, ні “буки” – прийде Наум і змусить до науки».

Висновки. Таким чином, завдяки аналізу наукових праць із досліджуваної проблеми нам вдалося з'ясувати специфіку розвитку шкільної освіти в Давній Русі, визначити роль князівської влади у поширенні грамотності, вивчити дидактичні особливості й виховні можливості давньоруських шкіл, виявити народні звичаї організування навчального процесу на свято

Традиції початку навчання в давньоруських школах

Автор / джерело	Опис традиції та характеристика її змісту
І. Калинський [Бабишин : 20]	Напередодні батьки запрошували вчителя додому, його зустрічали добрим словом і поклоном. Батько, тримаючи сина за руку, передавав його вчителю з проханням навчити уму-розуму. Мати стояла біля дверей і повинна була плакати. Майбутній учень підходив до вчителя та тричі кланявся. Той садив його біля себе і розпочиналося навчання. Перший урок був коротким. Потім батьки пригощали вчителя, дарували хліб і рушник, домовлялися за плату і проводжали до воріт.
О. Воропай [Воропай : 33]	У цей день наука в школі на ум піде. Як був я ще малим хлопцем, школярем, батько встануть, бувало, в цей день рано, ще сонце не сходило, і будять мене: – Вставай, Тимоше, та йди до школи. Сьогодні Наума: хай тобі наука на ум піде! А далі пояснюють: – Наум був чоловік мудрий. Дай, Боже, щоб і ти в мене не дурний на світі ріс... Відіславши сина до школи, батько йшов до церкви і ставив свічку перед образом пророка Наума, промовляючи: «Святому на пошану, а моєму синові на розум». «В день святого Наума добре починати вчити дітей: наука на ум піде».
В. Скуратівський [Скуратівський : 155]	У давніші часи навчальний процес розпочинався взимку – першого грудня за тодішнім літочисленням. Це була найзручніша пора, коли сільські діти мали змогу здобувати освіту. Батьки відводили до школи дітей саме на це свято, бо «Пророк Наум наведе на ум». За народними уявленнями, Наум – покровитель розуму, знань і добродетель, а тому селяни були переконані: якщо на свято пророка почати навчання, то дитина успішніше отримає і засвоїть знання, набереться розуму. Особливо це стосувалося дітей слабозрозумітих. Увечері батьки запрошували хрещених, котрі приходили з букварями й починали напам'ять заучувати літери. Хоч згодом терміни початку навчання були переміщені, але в ремісничих цехах і при братствах продовжували давню традицію – майстри набирали собі учнів на свято Наума. На його честь влаштовували цікаві обряди, професійні посвяти тощо. З цього дня починали освоювати музичні інструменти ті, хто бажав оволодіти грою на бандурі чи скрипці. Хто не зміг осилити професійних навиків, таких у народі називали «партачами».
О. Ковальчук [Ковальчук : 57]	У день Наума найкраще віддавати дітей у навчання, тоді наука піде на ум. Раніше, відправляючи сина до школи, його цього дня мили, стригли, вбирали у все нове і вели до дяка, який освячував його прихід на навчання.

Наума. Загалом вивчення означеної проблеми спонукало нас до таких узагальнень:

– становлення шкільної освіти в Київській державі визначалося політичними та духовними потребами давньоруського суспільства в освічених та грамотних людях, що відобразилось у різних формах та способів їх підготовки та організованого навчання;

– давньоруські князі спряли розвитку освітньої справи, виявляли постійний інтерес до шкільної освіти, активно залучали дітей князівської та боярської верхівки до навчання,

а також запрошували здобувати освіти в Києві дітей європейських монархів з Швеції, Англії, Угорщини, Польщі, Скандинавських країн;

– своєрідність давньоруської освіти виявляється в її орієнтації на гуманістичні, демократичні, суспільно-корисні цінності, визначальною стає ідея патріотизму, єдності, морально-духовного вдосконалення особистості.

Серед перспектив подальшого наукового дослідження є висвітлення освітньо-виховних положень, зафіксованих у пам'ятках давньоруської педагогічної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник. Київ: Либідь, 2006. 424 с.
2. Бабишин С. Д. Школа та освіта Давньої Русі. Київ: Вища школа, 1973. 88 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: у 2 т. Т. 1. Київ: Оберіг, 1991. 456 с.
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/> (дата звернення: 17.01.2023).
5. Ковальчук О. В. Українське народознавство. Книга для вчителя. Київ: Освіта, 1992. 176 с.
6. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України 06 червня 2022 № 527). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 20.01.2023).
7. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки: курс лекцій: навч. посіб. для студ. пед. навч. закладів та ун-тів. Тернопіль: [б. в.], 1994. 359 с.
8. Левківський М. В. Історія педагогіки. Підручник, вид. друге, доп. Київ: Центр навч. літератури, 2006. 376 с.
9. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, КОО, 2003. 450 с.

10. Марчук С. С. Технологія вивчення історії української школи і педагогіки в педагогічному коледжі. Навч. посіб. для студ. пед. коледжів, 2-ге вид., перероб. і доп. Луцьк: Твердиня, 2009. 120 с.
11. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. Київ: Вікар, 2003. 335 с.
12. Повість врем'яних літ. *Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / за ред. В. Г. Кременя*. Київ: Знання, КОО, 2003. С. 34–35.
13. Радул О. Історія педагогіки України Х–XVII століть: персоналії. Київ: Основи, 2005. 238 с.
14. Сірополко С. Історія освіти в Україні, друге вид. Львів: Афіша, 2001. 664 с.
15. Скільський Д. М. Історія української педагогіки: ілюст. навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 340 с.
16. Скурагівський В. Місяцелік: український народний календар. Київ: Мистецтво, 1993. 208 с.
17. Українська культура: історія і сучасність: навч. посіб. / за ред. С. О. Черепанової. Львів: Світ, 1994. 456 с.
18. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн. 1: навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. 624 с.

REFERENCES

1. Artemova, L. V. (2006). *Istoriia pedahohiky Ukrainy: pidruchnyk* [History of pedagogy of Ukraine: textbook]. Kyiv: Lybid. 424 s. [in Ukrainian]
2. Babyshyn, S. D. (1973). *Shkola ta osvita Davnoi Rusi* [School and education of Ancient Rus]. Kyiv: Vyshcha shkola. 88 s. [in Ukrainian]
3. Voropai, O. (1991). *Zvychai nashoho narodu* [Customs of our people]. *Etnohrafichnyi narys: u 2 t. T. 1*. Kyiv: Oberih. 456 s. [in Ukrainian]
4. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* (2017). [Law of Ukraine “On Education”]. URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/> (data zvernennia: 17.01.2023). [in Ukrainian]
5. Kovalchuk, O. V. (1992). *Ukrainske narodoznavstvo* [Ukrainian ethnology]. *Knyha dlia vchytelia*. Kyiv: Osvita. 176 s. [in Ukrainian]
6. *Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy*, (2022). [The concept of national-patriotic education in the educational system of Ukraine] (zatverdzhena Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 06 chervnia 2022 № 527). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (data zvernennia: 20.01.2023). [in Ukrainian]
7. Kravets, V. P. (1994). *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky* [History of the Ukrainian school and pedagogy]: kurs lektsii: navch. posib. dlia stud. ped. navch. zakladiv ta un-tiv. Ternopil: [b. v.]. 359 s. [in Ukrainian]
8. Levkivskiy, M. V. (2006). *Istoriia pedahohiky* [History of pedagogy]. *Pidruchnyk, vyd. druhe, dop.* Kyiv: Tsentri navch. literatury. 376 s. [in Ukrainian]
9. Liubar, O. O., Stelmakhovych, M. H., Fedorenko, D. T. (2003). *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky* [History of the Ukrainian school and pedagogy]: navch. posib. Kyiv: Znannia, KOO. 450 s. [in Ukrainian]
10. Marchuk, S. S. (2009). *Tekhnolohiia vyvchennia istorii ukrainskoi shkoly i pedahohiky v pedahohichnomu koledzhi* [The technology of studying the history of the Ukrainian school and pedagogy in the pedagogical college]. *Navch. posib. dlia stud. ped. koledzhiv, 2-he vyd., pererob. i dop.* Lutsk: Tverdynia. 120 s. [in Ukrainian]
11. Medvid, L. A. (2003). *Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini* [History of national education and pedagogical thought in Ukraine]: navch. posib. Kyiv: Vikar. 335 s. [in Ukrainian]
12. *Povist vremianekh lit*, (2003) [The tale of bygone years]. *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky: khrestomatiia / za red. V. H. Kremenia*. Kyiv: Znannia, KOO. S. 34–35. [in Ukrainian]
13. Radul, O. (2005). *Istoriia pedahohiky Ukrainy X–XVII stolit: personalii* [History of Ukrainian pedagogy of the 10th–17th centuries: personalities]. Kyiv: Osnovy. 238 s. [in Ukrainian]
14. Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine], *druhe vyd.* Lviv: Afisha. 664 s. [in Ukrainian]
15. Skilskiy, D. M. (2012). *Istoriia ukrainskoi pedahohiky* [History of Ukrainian pedagogy]: iliust. navch. posib. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 340 s. [in Ukrainian]
16. Skurativskiy, V. (1993). *Misiatselik: ukrainskyi narodnyi calendar* [Misiatselik: Ukrainian folk calendar]. Kyiv: Mystetstvo. 208 s. [in Ukrainian]
17. *Ukrainska kultura: istoriia i suchasnist* (1994) [Ukrainian culture: history and modernity]: navch. posib. / za red. S. O. Cherepanovoi. Lviv: Svit. 456 s. [in Ukrainian]
18. *Ukrainska pedahohika v personaliiakh* (2005) [Ukrainian pedagogy in personalities]: u 2 kn. Kn. 1: navch. posib. / za red. O. V. Sukhomlynskoi. Kyiv: Lybid. 624 s. [in Ukrainian]

P. M. BOICHUK

*Candidate of Pedagogy, Associate Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine, Rector,
Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: pbojchuk@lpc.ukr.education
<http://orcid.org/0000-0003-486-980X>*

S. S. MARCHUK

*Head of the Department of Pedagogy and Psychology,
Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: smarchuk@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0001-8520-822X>*

**ORGANIZATION OF SCHOOL EDUCATION IN ANCIENT RUS FROM THE
HISTORICAL, PEDAGOGICAL AND ETHNOGRAPHIC PERSPECTIVES**

The process of rethinking the development of national education for the purpose of establishing the statehood of Ukraine, raising patriotic Ukrainians who thoroughly know their history, culture, and traditions are important in modern conditions. Historical and cultural assets and educational traditions act as an effective factor in the national and patriotic upbringing of higher education students, forming civic and cultural values and competences in them. Of course, the most effective is the appeal to the origins of the spirituality and culture of our people – Ancient Rus.

The purpose of the article is to carry out a historical and pedagogical analysis of the development and formation of Ancient Rus school education, to clarify the prerequisites for the spread of writing by the Kiev princes, a close connection with the best European and Ukrainian folk educational traditions.

It has been established that the development of ideas about education and upbringing in the period of Ancient Rus has national significance. The study showed that during the reigns of Volodymyr the Great and Yaroslav the Wise, education became an important priority of state and religious policy.

It was found out that Yaroslav the Wise was the first prince of Kyiv who introduced international mobility, attracting European monarchs to study at the higher school of “book learning” under Sophia of Kyiv in 1037. It was shown that the educational activities of Prince Yaroslav and his family left a noticeable mark in the history of Ukrainian culture. After all, Ancient Rus was not inferior in education to the European countries of that time.

It is proven that the ancient Russian education has close integration ties with the culture of Byzantium, the “seven liberal arts”, foreign languages, and sports are included in the content of education. The analysis of ethnographic materials confirms the appeal to folk experience, folk customs and traditions of starting school on the Naum holiday, based on the practical needs of Ukrainians as skilled farmers.

The important trends of the Ancient Rus educational tradition of that time are traced – nationalism, humanism, democracy, Europeanism, inextricable connection with work and life.

Key words: Ancient Rus, education, school, “book teaching”, Volodymyr the Great, Yaroslav the Wise, Volodymyr Monomakh.